

43. Полтавский М.А. Становление социал-демократического движения в Австрии // Новая и новейшая история. – 1984. – №3.
44. Пристер Е. Краткая история Австрии. – М., 1952.
45. Тейлор, А.Дж.П. Габсбурзька монархія. 1809 – 1918. Історія Австрійської імперії та Австро-Угорщини. – Львів, 2002.
46. Урьяс Е.Л. Рабочее движение в Австро-Венгрии в 1867 – 1914 гг. – М., 1959.
47. Цюльнер Е. Історія Австрії. – Львів, 2001.
48. Швейцер В.Я. Социал-демократия Австрии: критика политических концепций и программ. – М., 1987.
49. Яцкевич Є. А. Становище робітничого класу Галичини в період капіталізму (1848–1900): (Нарис). – К., 1958.
50. Belcikowska A. Stronnictwa i związki polityczne w Polsce. – Warszawa, 1925.
51. Brügel L. Geschichte der österreichischen Sozialdemokratie. – Wien, 1923. – Band IV.
52. Buszko J. Ruch socjalistyczny w Krakowie 1890 – 1914 na tle ruchu robotniczego w Zachodniej Galicji. – Kraków, 1961.
53. Die Ersten 100 Jahre: Österreichische Sozialdemokratie 1888 – 1988 / Hrsg. von Helene Maimann. Vorwort von Heinz Fischer. – Wien – München, 1988.
54. Feldman W. Stronnictwa i programy polityczne w Galicji 1846 – 1906. – Kraków, 1907. – Т.2.
55. Löw R. Der Zerfall der “Kleinen Internationale”: Nationalitätenkonflikte in der Arbeiterbewegung des alten Österreich (1889 – 1914). – Wien, 1984.
56. Maderthaler W. Die Organisation der österreichischen Sozialdemokratie. – Wien, 1994.
57. Najdus W. Polska partia socjalno-demokratyczna Galicji i Śląska, 1890 – 1919. – Warszawa, 1983.
58. Najdus W. Klasowe związki zawodowe w Galicji // Przegląd historyczny. – 1960. – Т. LI. – Zesz.1.
59. Piasecki H. Sekcja żydowska PPSD i Żydowska Partia Socjalno-demokratyczna. 1892 – 1919/1920. – Wrocław, 1983.

The article is devoted to the problems of formation and development of the Social-democratic party of Halychyna and Silesia as a component of the working-class movement in Austria in 1892 – 1899. The inner-party struggle around of agrarian and national questions, tactical and organizational principles is opened. The role of the party during national federalization of the Austrian Social Democracy is shown.

Т.В. Галицька-Дідух

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА КОНЦЕПЦІЯ УРЯДУ РСФФР ЩОДО СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ (ВЕРЕСЕНЬ 1920 – БЕРЕЗЕНЬ 1921 рр.)

Відсутність міжнародно-правового визнання ЗУНР є період національно-демократичної революції пояснюється як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками. Одним з актуальних питань у сучасній історіографії залишається проблема Східної Галичини у зовнішній політиці уряду РСФФР. Започаткували її вивчення безпосередні учасники подій, для праць яких характерні різні підходи до аналізу зовнішньополітичної концепції уряду РСФФР залежно від політичних уподобань їх авторів. Радянські історики через цензурні обмеження не могли об'єктивно висвітлювати всі

аспекти проблеми [33; 34]. На науковій цінності робіт українських істориків в еміграції позначилося обмежене коло доступних архівних джерел і однозначно заполітизована позиція їх авторів [23; 25]. У сучасній вітчизняній історіографії, незважаючи на цілий ряд наукових розробок із даної проблематики [31; 32], не всі аспекти проблеми знайшли своє повне висвітлення, зокрема, еволюція позиції радянського керівництва стосовно східногалицького питання в ході Ризької мирної конференції, трактування умов Ризького миру від 18 березня 1921 р., що зумовлює необхідність його ретельного вивчення й наукового осмислення.

Метою даної статті є системний аналіз зовнішньополітичної концепції радянського уряду Росії щодо Східної Галичини (вересень 1920 – березень 1921 рр.).

Україна на Ризькій конференції була об'єктом анексіоністських планів урядів РСФРР і Польщі. Під час особистої зустрічі голів делегацій А.Іоффе звертав увагу на обопільні інтереси урядів Росії й Польщі в Україні. “Росія розуміє, що для Польщі потрібна галицька нафта, але для Росії необхідне українське збіжжя. Це для Росії справа передусім економічна”, – зазначав А.Іоффе. “Росія може дати Україні незалежність, – стверджував він, – але не може мати на Україні ворога для свого народу” [27, s.105]. Тобто уряд РСФРР бачив майбутнє України тільки як радянської республіки, союзної з більшовицькою Росією. Ця ідея знайшла своє втілення у пропозиції А.Іоффе вирішувати проблему кордонів не з позицій “національного самовизначення”, а з рації фактів, а “такими фактами є Україна і Білорусія, очевидно, радянські і в сфері впливів Росії” [27, s.105]. Така заява голови радянської делегації підтверджувала той факт, що Ризьку конференцію більшовицький уряд Росії розглядав як можливість остаточного встановлення політичного й економічного контролю над Україною шляхом визнання УСРР суб'єктом міжнародного права.

Для реалізації цих планів уряд РСФРР був готовий поступитися своїми інтересами у Східній Галичині. В інтерв'ю зарубіжній пресі Г.Чичерін заявляв: “Східна Галичина не є для Росії особливим інтересом, але вона є предметом розбіжних думок між Англією і Францією, бо Англія не хоче дати Львова Польщі, а Польща, попирана Францією, мабуть французькими нафтовими інтересами, обстоює, аби дістати Східну Галичину” [28]. Газета “Figaro” з цього приводу писала, що “Росія охоче піде на різні поступки Польщі, якщо остання погодиться визнати український радянський уряд Х.Раковського” [7, арк.190]. Ще 9 вересня 1920 р., прогнозуючи позицію радянської Росії на Ризькій конференції, англійська преса зауважувала, що “справа Галичини не складає для Росії труднощів, бо вона є тієї думки, що Галичина відійде полякам” [5, арк.14]. Основною проблемою для уряду радянської Росії на той період був розгром білогвар-

дійської армії П.Врангеля. Тому, за словами В.Леніна, "... нам не так важливі кордони... Нехай ми втратимо на кордонах невелику територію, для нас важливіше зберегти життя десятка тисяч робітників і селян" [31, с.58-59].

Про зацікавленість радянського уряду Росії східногалицькою проблемою свідчить телеграма В.Леніна А.Іоффе, в якій голова Раднаркому РСФРР вимагав проаналізувати "питання про Литву, Білорусію, Східну Галичину" [19, л.18]. Звітуючи про позицію польської делегації у східногалицькому питанні, А.Іоффе повідомив: "На Україну поляки не претендують, а з території Галичини Польща претендує тільки на західну Галичину з її нафтовими промислами" [15, л.29]. Однак насправді польський уряд домагався анексії всієї Галичини.

Заяви радянського керівництва про визнання права націй на державне самовизначення викликали в урядових колах ЗУНР надію на підтримку з його боку на Ризькій конференції прагнень східногалицького населення до незалежного існування. Обґрунтовуючи цю ідею, К.Левицький зауважував: "Польща завше загрожувала нам у наших життєвими естєві: винищенням українського народу, злбним підриванням економічних основ життя українських народних мас та загрозою всякого культурного і політичного розвою українського народу. Росія ніколи не загрожувала нам у такій мірі" [25, с.175].

У звіті Міністерства закордонних справ УНР із цього приводу зазначалося: "Відношення галицького українського населення до більшовиків сприятливе. Впевнені (галичани. – *Т.Г.-Д.*) в тому, що більшовики є вірними союзниками самостійної Радянської України, яка одна тільки звільнить Галичину від польського ярма та інших бід" [21, с.480]. Більше того, у східногалицьких політичних колах у той час обговорювалася ідея входження Східної Галичини до радянської України. Для консультацій з цього питання до Риги мав приїхати лідер галицьких соціал-демократів С.Вітик, але через взаємну недовіру ця ідея так і не реалізувалася. Планувався також приїзд до Риги делегації громади Східної Галичини на чолі з доктором Гельбером, яка повинна була об'єднатися з делегацією К.Левицького. "Противник мого противника хоч і не мусить бути моїм приятелем, все-таки є противником мого противника" [23, с.19], – так пояснював позицію західноукраїнської делегації в Ризі О.Назарук.

Ще 13 вересня О.Назарук і Л.Мишуга звернулися до "німецьких більшовиків" з метою, "щоби вплинули на більшовицьку мирну делегацію в Ризі, що вона при переговорах з поляками стояла на становищі державної самостійної Східної Галичини" [23, с.7-8]. Затримавшись у Штетині, галицька делегація надіслала на адресу президії Ризької конференції попередження про своє запізнення. У цьому документі йшлося про немину-

чість порушення на конференції східногалицького питання, яке “найбільше цікавить населення тої території, котра становить там переважаючу більшість і рішуче домагається незалежної Галицької держави” [23, с.22]. Тому галицькі делегати вимагали, аби доля Східної Галичини не вирішувалася без їх участі та при розгляді цього питання насамперед було враховане право народу на самовизначення [23, с.22]. Цю депешу польська делегація перехопила й приховала її від Президії конференції. Згодом галичани передали її членові радянської делегації Д.Мануїльському.

21 вересня 1920 р., прибувши до Риги, галицька місія опублікувала ноту “До президії Мірової конференції в Ризі”. У ноті повідомлялося про створення на терені Східної Галичини 19 жовтня 1918 р. самостійної української держави, яку, виходячи з імперіалістичної мети, Польща окупувала в ході воєнних дій. Далі спростовувалися навмисне поширювані польською адміністрацією чутки про прагнення східногалицького населення до злуки з Польщею. Галицькі делегати перелічували фактори, які, на їх думку, засвідчували право українського народу у Східній Галичині на самовизначення, а саме: 1) етнографічний, статистичний та історичний; 2) існування державності після розпаду Австро-Угорщини; 3) збройна боротьба західноукраїнського народу проти агресії Польщі за самостійне існування; 4) відсутність у польського уряду прав на Східну Галичину, тимчасовий характер його уповноважень на окупацію [6, арк.128, 216].

На підставі цих аргументів галицька делегація наполягала на визнанні ЗУНР, бо “всьяке інше вирішення державної долі Східної Галичини проти вже виявленої волі населення було б яскравим потоптанням загальнопризаного права самовизначення” [6, арк.129, 216].

Відразу після прибуття до Риги галицькі делегати повідомили про це А.Іоффе й Д.Мануїльського [23, с.33]. З цього приводу у звіті делегатів УСРР зазначалося: “Представники цього буржуазного уряду прийшли до нас – представників Радянської України, щоб знайти у нас захист своїх інтересів” [1, арк.8].

Довіреною особою Є.Петрушевича у налагодженні відносин із більшовицькими делегатами був Е.Брайтер. Голова радянської делегації А.Іоффе у донесенні в наркомат закордонних справ РСФРР характеризував його так: “Це більш чи менш своя людина, соціал-патріот, не дуже поганого зразку... особа, на яку можна тут вплинути” [13, л.1-2].

Однак на конфіденційній зустрічі з Е.Брайтером А.Іоффе, виконуючи вказівку В.Леніна давати Польщі “максимальні поступки аж до лінії по р.Шара, Огінського каналу, річках Ясельда і Стир і далі по державному кордону між Росією і Східною Галичиною” [33, с.255], заявив: “Хто знає, чи ми й половини України не відступили б Польщі за мир, бо не можемо воювати з цілим світом” [23, с.85].

Аналізуючи позицію радянської делегації у східногалицькому питанні на Ризькій конференції, О.Назарук у звіті зазначав: “Большевики домагаються плебісциту для Галичини по заключенню мира для себе” [32, с.488]. За таких умов контакти між радянськими й зунрівськими делегатами тривали. Так, 27 вересня, на зустрічі галицьких парламентаріїв із представником радянської України Д.Мануїльським останній заявив, що “ми розходимось принципово, але тактично можна йти разом” [23, с.87]. Радянські делегати намагалися використати галицьких послів для компрометації делегації УНР. Зокрема, Д.Мануїльський пропонував галицьким делегатам опублікувати ноту, спрямовану проти С.Петлюри й проти Варшавської угоди [23, с.57]. Але, за свідченням О.Назарука, західноукраїнські делегати “рішуче відмовили” [23, с.57]. “Виходить, – коментував цю ситуацію К.Левицький, – що становище большевиків [на мировій конференції] таке слабе, що навіть нас потребують і хочуть виграти нас проти Петлюри” [23, с.91].

На зустрічах східногалицьких делегатів із радянськими представниками була досягнута угода про створення єдиного галицького представництва ГСРР і ЗУНР. Таку пропозицію А.Іоффе висловив ще 22 вересня 1920 р.: “Я вважаю, що потрібно спробувати перетягти цих панів на нашу сторону і з наших галичан спільно з цими створити нібито Галицьке представництво” [13, л.2-3]. Уряд РСФРР будував свій розрахунок на тому, що Східна Галичина, інтереси якої на загальноєвропейських форумах представляв уряд ЗУНР, була об’єктом міжнародної політики, тому вимога спільним галицьким представництвом самостійності цього краю набувала б законних підстав. При цьому під самостійністю Східної Галичини більшовицьке керівництво розуміло міжнародне визнання ГСРР. Але цей проект так і не був реалізований. Вирішальну роль тут відіграло те, що ГСРР проіснувала лише до 21 вересня 1920 р., коли наступ польських військ змусив Галревком та його місцеві органи разом із Червоною армією відступити до р. Збруч. Тобто делегація від ГСРР, очолювана М.Бараном, представляла державу, уряд якої не мав фактичної влади в краю.

Звісно, радянська сторона упереджено ставилася до зунрівських делегатів як до представників буржуазної держави, постійно представляла західноукраїнський уряд як вияв сторонньої інтриги. Так, у телеграмі до А.Іоффе Г. Чичерін зазначав, що “поява його (Є.Петрушевича. – Т.Г.-Д.) представників у Ризі належно не пройшла без участі англійців. Ця делегація повинна виступати проти Польщі, хоча не має ніяких прав вважати себе виразниками галицького народу” [15, л.11]. Повноправним репрезентантом західноукраїнського населення радянське керівництво намагалось представити Галревком. Останній, у свою чергу, у ноті до урядів Польщі,

Галицька-Дідух Т.В. Зовнішньополітична концепція уряду РСФРР щодо Східної Галичини (вересень 1920 – березень 1921 рр).

РСФРР і УСРР підкреслював: “Польща з дрібно-буржуазним урядом Галичини – ті льокаї париського капіталу довели Галичину до руїни” [9, арк.4].

Не відповідало інтересам радянської Росії й надмірне усамостійнення галицької делегації. Так, доповідаючи ЦК КПУ, Д.Мануїльський зазначав, що заяви західноукраїнських делегатів пройняті вимогою референдуму й створення самостійної Галицької держави, що не є в інтересах уряду УСРР [10, арк.55]. На думку Д.Мануїльського, “за виключенням Брайтера, що симпатизує до Росії і України, делегація складається із затятих політичних бандитів, тому ангажувати в будь-якій мірі з ними не маємо намірів” [10, арк.55]. Ці та подібні заяви дозволяють стверджувати, що контакти радянських делегатів із представниками ЗУНР були винятково дипломатичним маневром.

Важливо також урахувати факт, що радянське керівництво побоювалося впливу національно-свідомих галичан на Наддніпрянську Україну. Так, Д.Мануїльський у розмові з представником ЗУНР Е.Брайтером зазначав: “Поляки мене запитали чи не боїмося ми, щоби Східна Галичина стала П’ємонтом революції, з іншого боку – контрреволюції? І я відповів, що боюся” [23, с.113-115]. Газета “Вісті” розцінювала перспективу “утворення галицької буржуазної держави як нового Кобеленцу, де гуртуватимуться сили української контрреволюції з тим, щоб у сприятливий момент... почати нову авантюру, зірвати знову нашу мирну працю” [34, с.128]. Насправді уряд РСФРР не відмовився від ідеї радянізації Східної Галичини, а лише відклав її на майбутнє, оскільки існувала загроза зриву мирних переговорів у Ризі.

Радянське керівництво успішно маніпулювало “галицькою картою” на переговорах із польською делегацією, щоб спонукати Варшаву до поступок. Це відверто визнав А.Юффе у приватній розмові з головою польської делегації Я.Домбським [4, арк.119]. А у доповіді в ЦК КПУ Д.Мануїльський зазначав: “Так як питання Галичини заздалегідь вирішене і нам втрачати по суті нічого, ми використаємо друковані виступи цієї делегації, дискредитуючи польську точку зору і Петлюру” [10, арк.56].

2 жовтня 1920 р. на зустрічі Д.Мануїльського з О.Назаруком і Е.Брайтером перший радив надати “точки забезпечення нашого (західноукраїнського. – Т.Г.-Д.) населення під Польщею на випадок, якби прийшло до мирного прелімінара” [23, с.107]. За свідченням О.Назарука, такі умови галицькі делегати представили радянській стороні [23, с.107]. Під час розмови Д.Мануїльський цікавився, як би поставилося населення Західної України до комуністичної партії у випадку визнання незалежності ЗУНР [23, с.117]. Незважаючи на нереальність навіть припущення того, що

польський уряд погодиться на самостійність Східної Галичини, радянські представники плекали надію на розширення свого ідейно-політичного впливу.

Однак за умов, коли наполягання на розгляді східногалицького питання могло призвести до зриву переговорів, радянське керівництво погодилося не обговорювати його на Ризькій конференції. У відповідь на заяву Я.Домбського на другому засіданні Головної комісії про те, що “Тимчасові умови” навіть не можуть слугувати підставою для обговорення, бо Східна Галичина ніколи не входила до складу Росії [27, s. 100], голова радянської делегації А.Іоффе зазначив: “Небажання польської делегації включити до порядку денного питання про Східну Галичину береться до уваги... Залишаючи це питання осторонь, російсько-українська мирна делегація, проте, не може не звернути увагу польської делегації на те, що питання про незалежність Східної Галичини є волею всього галицького населення” [33, с.253; 29]. Таким чином, уряд РСФРР на Ризькій конференції відмовився від обговорення східногалицької проблеми. В інтерв'ю газеті “*Rigasche Rundschau*” голова делегації ГСРР М.Баран підкреслив: “Відкинення поляками плебісциту на демократичній засаді є ясним доказом їх імперіалістичних тенденцій та їх змагання прилучити до Польщі чужі простори проти волі їх населення” [30].

З приводу домовленостей латвійська преса писала: “Все стало цілком зрозумілим: Польща забере Східну Галичину, більшовицька Росія – Україну” [8, арк.24]. Водночас, в “Українському Прапорі” вказувалося: “І один, і другий партнер висував нашу справу як агут в політичній грі, на ділі одначе – ні першому, ні другому наша справа не лежала, бо не могла лежати на серці. Там говорили і пактували зі собою два наші вороги – москалі і поляки” [29].

Якщо 3 жовтня Д.Мануїльський заявив східногалицьким представникам, що більшовицький уряд буде “домагатися участі галицької делегації на мирній конференції” [23, с.119], то на зустрічі 5 жовтня він уже підкреслював, що “справа повністю не врегульована” [23, с.131]. А на запитання О.Назарука: “Що з нашою Україною?”, Д.Мануїльський зауважив, що радянські республіки перебувають у складному становищі і “мир є важким не тільки для Галичини, але і для України” [23, с.145]. М.Баран – делегат від Галревкому – доповідав у ЦК КП(б)У: “Ми змушені були відмовитися від подальшої боротьби за плебісцит у Галичині, вказавши в заяві, що претензії Польщі на Східну Галичину відображають її “імперіалістичні й анексіоністські тенденції” [10, арк. 15]. Делегаціям від ЗУНР і від ГСРР не вдалося вплинути на процес переговорів і, за визнанням заступника голови західноукраїнської делегації О.Назарука, вони відігравали роль “безсильних інвігілентів важкої історичної події” [23, с.78].

12 жовтня 1920 р. о 7 год. 30 хв. вечора в залі палацу Чорноголових відбулася церемонія підписання договору про перемир'я й прелімінарні умови миру між РСФФР і УСРР, з одного боку, і Польщею – з іншого. За статтею I лінія кордону перетинала етнічну українську територію таким чином, що Східна Галичина, Холмщина, Полісся з Підляшшям і Західна Волинь залишалися на захід від лінії кордону. Ця лінія майже співпадала з тією, на яку погодився уряд УНР восени 1919 р. і у квітні 1920 р. Кордон також фактично збігався з лінією фронту, якої сягнули польські війська на час перемир'я.

За статтею IV договірні сторони зобов'язувалися включити в мирний договір постанови, які б гарантували всі права, що забезпечують вільний розвиток культури, мови й виконання релігійних обрядів [22, с.248]. Тобто українське населення в Польщі отримувало обмежену культурно-релігійну автономію.

Політичне керівництво РСФФР назагал розцінювало досягнуті в Ризі домовленості як перемогу радянської зовнішньої політики, хоч окреслена в умовах прелімінарного миру лінія кордону в радянській Росії була сприйнята неоднозначно. “Правда” у статті “Мир на швидку руку” зазначала, що договір “надто дорого коштував Росії і вона прийняла заважкі територіальні умови” [35, с.71]. На засіданні 2-ї Надзвичайної сесії ВУЦВК із питання ратифікації прелімінарного договору Г. Чичерін зауважив, що “на Україні ми втратили половину, однак Польща обіцяє не втручатись у внутрішні справи України і Білорусії”. “Ми цим компромісом купуємо мир” [20, л. 14], – підсумував нарком закордонних справ РСФФР. Аналізуючи позицію радянської делегації на Ризькій конференції у східногалицькому питанні, “Латвіес Саргс” писала: “На Ризькій конференції росіяни почали з вимоги самовизначення і плебісциту для Східної Галичини і закінчили віддачею Польщі без будь-якого плебісциту української і білоруської території” [6, арк. 164].

Як і західні уряди, радянське керівництво Росії вважало встановлені кордони тимчасовими, надіючись на розгортання комуністичної революції в Європі. Східну Галичину воно розглядало в контексті комуністичного руху Польщі. Безпосереднім наслідком договору про перемир'я й прелімінарні умови миру було рішення Виконавчого комітету Комінтерну в грудні 1920 р. про підпорядкування КПСГ, яка раніше входила в КП(б)У, керівництву Комуністичної партії Польщі. Ця думка була підтримана й більшістю Раднаркому УСРР. Так, відразу ж після підписання попереднього миру Д. Мануїльський підкреслював, що історичний досвід показав – немає кордонів, які не можна було б переглянути [9, арк. 18]. А на зустрічі з О. Назаруком він переконував: “З Галичини зробимо питання Ельзасу і Лотарингії” [23, с.141].

Одночасно погодившись не обговорювати східногалицьке питання на Ризькій конференції, радянське керівництво проблему радянзації Східної Галичини перенесло на майбутнє. 23 листопада 1920 р. ЦК КП (б)У вирішив: “Вважаючи збройний виступ в Галичині зараз несвоєчасним, звернути увагу на укріплення партійної роботи... Визнати необхідним формування надійних галицьких воєнних кадрів” [21, с.778].

17 листопада 1920 р. уже на першому після перерви засіданні Ризької конференції делегати Польщі зачитували інсценізовані листи польського населення з вимогами приєднання до Польщі західноукраїнських населених пунктів [11, к.61-63]. Виступаючи на засіданні конференції, голова польської делегації Я.Домбський заявив: “Польща, встановивши мирною угодою свій східний кордон, готова завжди захищати свої права” [14, л.117].

У свою чергу, радянська делегація на Ризькій конференції проводила політику на обмеження претензій польської сторони. “Польща на мирних переговорах демонструє такі непомірні апетити, які попри наше миролюбство ми не можемо задовольнити” [16, л.4], – зауважував радянський парламентарій Л.Оболєнський. У ноті відділу закордонних справ Галревкому до польського міністра Є.Сапеги від 9 листопада 1920 р. із неприкритою погрозою зазначалося: “Коли польські пани осміляться не визнати радянського уряду Галичини і його бажань, то він вимушений буде апелювати до працюючого класу польського пригнобленого селянства і вояцтва” [9, арк.4]. Подібні заяви радянське керівництво використовувало як засіб тиску на польську делегацію з метою найшвидшого підписання миру. Позиція радянського уряду Росії стосовно нових вимог польської сторони відображена в листі наркома Г.Чичеріна до голови радянської делегації А.Іоффе: “Воювати ми не хочемо і до перегляду взятих на себе зобов'язань не прагнемо, готові дати Польщі те, що можемо, але більше того, що в наших силах не дамо в жодному випадку, навіть якби це нам загрожувало війною” [16, л.4].

Радянські делегати також порушували питання про ліквідацію польського коридора, передбаченого статтею попереднього миру. Польська делегація погоджувалася на цю пропозицію, але тільки за умови передачі Польщі “багатого цукром району Волині” [18, л.2]. 22 листопада на зустрічі представника УСРР на Ризькій конференції Е.Квірінга з польським головою територіальної комісії Л.Василевським останній зауважив, що “питання істотних змін кордонів могли б бути порушеними за умов компенсацій” [3, арк.1; 2, арк.55; 19, л.2]. У депеші А.Іоффе Г.Чичерін стверджував: “Довелося б піти на територіальні жертви на Волині, щоб повернути коридор” [17, л.114].

Крім того, не маючи змоги сплатити Польщі борг Російської імперії золотом, уряд РСФРР запропонував як еквівалент лісові концесії у

прикордонних місцевостях, а також концесії на розробку криворізької руди; збільшення експорту зерна (звісно, українського) [13, л.21]. У телеграмі А.Лoffe до Г.Чичеріна зазначалося: “Домагайтеся зменшення суми боргу, погоджуйтеся на передачу полякам окремих територій по лінії кордону” [13, л.19]. Таким чином, і на цьому етапі переговорів етнічні українські землі розглядалися як предмет торгу між радянською й польською делегаціями.

Комісія з національних справ розробила проект положень, які мали увійти в текст мирного договору. Згідно з цим проектом національним меншинам у радянських республіках і Польщі гарантувалися вільний розвиток культури, мови, виконання релігійних обрядів. Договірні сторони зобов’язувалися відкривати й підтримувати державними коштами достатню кількість шкіл, не обмежувати національне виховання, не створювати привілеїв або обмежень для громадян на підставі їхньої національної, расової чи релігійної приналежності [14, л.207].

На початок 1921 р. уряди РСФРР і Польщі надалі вважали укладення мирного договору своїм першочерговим завданням. Радянський посол у Ризі Я.Ганецький заявив зарубіжним кореспондентам: “Уряд радянської Росії прагне до миру з усіма народами, тим більше з сусідами. Немає жодних перешкод для зближення між Польщею і радянською Росією” [35, s.70].

18 березня 1921 р. о 8 год. 30 хв. у залі палацу Чорноголових відкрилося заключне засідання Ризької мирної конференції. Після обміну промовами голів делегацій відбулася церемонія підписання мирного договору між Польщею, з одного боку, РСФРР (вона представляла інтереси й Білоруської СРР) та Української СРР, з іншого. В основу остаточного варіанта Ризького мирного договору були покладені договір про прелімінарні умови миру й перемир’я від 12 жовтня 1920 р. та положення, вироблені територіальною, фінансово-економічною й іншими комісіями.

За статтею II Східна Галичина, Холмщина, Підляшшя, Західна Волинь і Західне Полісся опинилися на захід від лінії кордону, Східна Волинь – на схід.

Таким чином, у склад Другої Речі Посполитої увійшли 162 тисячі км² українських земель і 11 млн. чол. населення [26, с.16-17]. Це становило 1/3 всієї території цієї держави.

За статтею VII Польща зобов’язувалася надати українській меншині всі права, які б забезпечували вільний розвиток культури, мови й виконання релігійних обрядів. Факт, що під окупацією Польщі залишалася компактна територія, населена українцями, ніяк не був урахований; про необхідність надання їм територіальної автономії навіть не згадувалося, оскільки східногалицька проблема у Ризькому мирі не піднімалася.

За цією ж статтею договірні сторони зобов’язувалися не втручатися у справи укладу й життя церкви та релігійних товариств, які перебували

на території іншої сторони [22, с.627]. Це, з одного боку, давало можливість для існування греко-католицької й православної церков, але, з іншого боку, ще не давало достатніх гарантій захисту від переслідувань і втручання у їх внутрішні справи. Непокоїтись із цього приводу змушувала багатотисячова традиція покаяння українського народу. За сприяння польської влади, зокрема, більшість земель православної церкви в Східній Галичині була конфіскована й передана польським костелам і польським колоністам, а самі церкви або передавалися іншим релігійним громадам, або просто нищилися.

Після підписання Ризького миру східногалицька проблема продовжувала залишатись об'єктом зовнішньополітичних концепцій радянського керівництва. Зокрема, в газеті "Вісті" стверджувалося, що "з боку Радянської України визнання Збручу своїм західним кордоном, як і ціла ризька умова, було лише визнанням об'єктивного факту співвідношення сил у боротьбі між капіталом і працюючими, але ніяк не санкціонуванням зажерливих апетитів тієї чи іншої групи капіталів та їх насильницької політики" [34, с. 171]. Більше того, радянська преса стверджувала: "Росія не сходить із засад революції, яка буде і надалі розвиватись і послужить зразком для поширення революційного руху в Польщі" [35, s.71].

Таким чином, Ризький мирний договір не врегулював питання державно-правового статусу Східної Галичини, територія якої залишилася на захід від окресленої лінії кордону. Українське населення за умовами миру отримувало право на вільний розвиток мови, культури й виконання релігійних обрядів. Однак це було значно меншим здобутком порівняно з прагненням східногалицького населення до незалежності й самостійності, а до того ж і не було виконане урядом Польщі.

Неоднозначною була оцінка Ризького договору й у радянській Україні. Українська громадськість і деякі політичні сили розцінили його умови як зраду інтересів галицького населення, яке потрапило під окупаційну владу Польщі. Однак у політичних колах УСРР домінувало все ж ставлення до Ризького миру як тимчасового з огляду на поширення найближчим часом світової революції.

В основі зовнішньополітичної концепції уряду РСФРР щодо Східної Галичини на Ризькій конференції залишалася ідея поширення комуністичної революції на Захід через територію краю. Виходячи з цього, радянська делегація виступала з вимогою самостійності Східної Галичини. Однак із зміною воєнно-політичної ситуації восени 1920 р. більшовицьке керівництво Росії погодилося не порушувати на переговорах у Ризі питання державно-правового статусу Східної Галичини. Отже, Ризький мир не вирішив питання державно-правового статусу Східної Галичини, територія

якої залишилася на захід від проведеної в договорі лінії кордону. Однак потрібно підкреслити, що на Ризькій конференції Польща не отримала санкції на анексію Східної Галичини, яка надалі залишалася об'єктом міжнародної політики.

Питання державно-правового статусу Східної Галичини залишалося неврегульованим до 1923 р., коли польський уряд домігся визнання Найвищою Радою Антанти інкорпорації східногалицьких земель до складу Польщі.

1. Центральний державний архів вищих органів влади України, ф.1, оп.2, спр.29.
2. Там само, ф.2, оп.1, спр.772.
3. Там само, ф.4, оп.1, спр.14.
4. Там само, ф.1065, оп.4, спр.10.
5. Там само, ф.1075, оп.2, спр.88.
6. Там само, ф.3696, оп.1, спр.146.
7. Там само, оп.2, СПР.625.
8. Там само, спр.626.
9. Там само, спр.633.
10. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф.1, оп.20, спр.130.
11. Archiwum Akt Nowych (AAN), Ambasada RP w Wiedniu, sygn.6665.
12. Ibid, Kancelaria Cywilna, sygn.6737.
13. Российский центр хранения и изучения документов новейшей истории, ф. 2, оп.1, д.14673.
14. Там же, оп.1, д.15492.
15. Там же, д.2000.
16. Там же, ф.5, оп.1, д.2002.
17. Там же, д.2033.
18. Там же, д.2054.
19. Там же, д.2055.
20. Там же, ф.17, оп. 84, д.93.
21. Гражданская война на Украине (1918–1920). Сборник документов и материалов в трех томах, четырех книгах. – К., 1967. – Т.3. – 910 с.
22. Документы внешней политики СССР. – М., 1959. – Т.3. – 732 с.
23. Галицька делегація в Ризі: 1920. Спомини учасника. – Львів, 1930. – 170 с.
24. Галицька делегація в Ризі. – Львів, 1930.
25. Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920. Видання 2-е. – Нью-Йорк: Червона Калина, 1970. – 228 с.
26. Назарук О. В українській дипломатичній службі в роках 1915–1923 // Літопис Червоної Калини. – 1938. – Ч.10. – С.16-17.
27. Dąbski J. Pokój Ryski. Wspomnienia, pertraktacje, tajne układy z Joffem, listy. – Warszawa, 1931. – 225 s.
28. Український Прапор. – 1920. – 18 вересня.
29. Український Прапор. – 1920. – 9 жовтня.
30. Український Прапор. – 1920. – 16 жовтня.
31. Гетьманчук М. Українське питання в радянсько-польських відносинах (1920–1939 рр.). – Львів: Світ, 1998. – 428 с.
32. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923: Історія / Відп. ред. О. Карпенко. – Івано-Франківськ, 2001. – 627 с.

33. Симоненко Р.Г. Провал політики міжнародного імперіалізму на Україні (2-а половина 1919 - березень 1921). - К.: Наукова думка, 1965. - 302 с.
34. Сливка Ю.Ю. Боротьба трудящих Східної Галичини проти іноземного поневолення. - К.: Наукова думка, 1973. - 255 с.
35. Wojna polsko-sowiecka 1920 roku. Przebieg walk i tło międzynarodowe - Warszawa, 1991. - 235 s.

The external political conception of the Soviet Russia concerning Eastern Haliychyna is researched in this article. The change of the strategy and tactics of the Soviet leadership at that period was caused by the international reasons. The indeterminate political legal status of Eastern Haliychyna indetensified the interest of the Soviet Russia to this question.

I.V. Pendzey

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ І ПОЛІТИЧНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ В УГОРЩИНІ (1988 – 1990 рр.)*

В умовах радикальних процесів, що відбувались у країні, переоцінка цінностей, вироблення нових уявлень і орієнтирів не обходилися без перегинів – проста зміна знаків “+” на “-”, схематизм в оцінці важливих історичних подій, суспільних явищ і цілих епох були звичними.

Стали неможливими неупереджені офіційні оцінки соціалістичного етапу угорської історії. Мало не всі проблеми, що переживала країна, пояснювались прорадянською політичною орієнтацією “режиму Кадара”, “радянською орієнтацією” угорської економіки, “ревівськими принципами” [Угорщина була членом замкнутого економічного угруповання країн “радянського блоку” – Ради Економічної Взаємодопомоги (РЕВ)]. Не бралося до уваги, зокрема, те що завдяки їх експлуатації Угорщина десятиліттями отримувала радянську сировину, енергоносії нижче світових цін [5].

У цьому зв’язку поспішно перекреслювалась “епоха Кадара”: нібито за минулі сорок п’ять років так нічого й не було зроблено для Угорщини, в тому числі за допомогою Радянського Союзу. Газета “Непсабадшаг” (у минулому орган ЦК УСРП, а нині акціонерне товариство), в одній із статей, порівнюючи Хорті й Кадара, твердила, що обидва вони “найманці”, прийшли до влади на багнетах іноземних військ (Антанти – перший, а другий – Радянської Армії) і залишили країну в катастрофічному становищі [3]. Але як тоді пояснити те, що на могилі Кадара, за свідченнями очевидців, довго не в’янули живі квіти [9; 10]. Тільки ностальгією частини угорців за так званим (використовуючи західну термінологію) “гуляшним соціалізмом”, коли завдяки реформам Кадара (“кадаризму”), здійснюваних

* Продовження, початок див. у вип. II, IV, V, VI, VII, VIII.